

A védelmi vezetőképzés néhány szociálpszichológiai problémája

ÍRTA: ZELLEI GÁBOR

A polgári védelem országos vezetőképző intézete is válaszut elé került a rendszerváltást követő szakmai megmérettetés és verseny során: megújított, a kor követelményeinek megfelelő szakmai és pedagógiai koncepcióval és szervezettel elébe megy-e az eddiginél sokkal differenciáltabb és konkrétabb igényeknek, vagy a „döcögő szekér” taktikáját folytatva, kockázatmentesen halad a régi úton, nagy esélyt adva ezzel a mindenféle védelmi kft.-k formájában jelentkező konkurenciának.

Tekintettel az ország lakosságának biztonságáért érzett felelősségünkre, úgy véljük, hogy a védelmi vezetők felkészítése csakis állami garanciát biztosító, központi jellegű képzés keretei között valósítható meg. Annál is inkább így döntöttünk, mert az intézet fennállása óta most először sikerült olyan tanári kart összekovácsolni — elsősorban a védelmi és műszaki ágazatoknál bekövetkezett leépítéseknek „köszönhetően” —, amely alkalmasnak tűnik szakmai, pedagógiai és emberi szempontból is egy ilyen meglehetősen nagy volumenű és nem minden tekintetben biztos kimenetelű változtatásra, kísérletre.

A kísérletező tevékenységet tovább indokolta az a néha igen bosszantó tény is, hogy az előrejelzések szerint a polgári védelem és a katasztrófavédelem teljes jogi szabályozása — amely tananyagunk alapját képezné — még legalább egy-két évet várat magára. Feladatul kaptuk a katasztrófavédelem olyan módszertani kérdéseinek kimunkálását is, amely különösebb jogi, köz-

igazgatási háttér nélkül megvalósítható. Ekkor adódott az ötlet, hogy a szakmai kutató-kidolgozó munkát, amelynek lényege a háborús feladatokról a katasztrófavédelemre történő áttérés, összekapcsoljuk az új oktatás tervezési és módszertani elveinek kimunkálásával, valamint a pszichológiai tényezők eddiginél tudatosabb és konkrétabb figyelembevételével.

Egy évig tartott a szakmai, pedagógiai és pszichológiai anyaggyűjtés, majd úgy döntöttünk, hogy az egyes katasztrófatípusok szerint kidolgozott oktatási blokkokkal megismertetjük a korábban nálunk végzett, jó képességű hallgatóinkat. Célunk ezzel, hogy szakmai, pedagógiai és pszichológiai téren információkat szerezzünk a tananyag korrigálásához, ugyanakkor tájékoztassuk a szakembereket a polgári védelem és a katasztrófavédelem időszerű kérdéseiről. Ezek a kurzusok jelenleg is folynak — igen biztató kezdeti tapasztalatokkal. A tanfolyamok időtartamát 3—5 napban határoztuk meg.

Intézetünk egyik sajátossága, hogy az országban kizárólag itt folyik a polgári védelmi vezetők szakmai felkészítése. A szakma oktatásának módszertani kérdéseivel máshol nem foglalkoznak, magában az intézetben is rendkívül szerény mozgástere volt eddig az ilyen jellegű tevékenységeknek, elsősorban azért, mert a polgári védelmi felkészítés — a honvédelmi felkészítés részeként — a katonai doktrína által vezérelt, egységes kiképzési, módszertani elvek alapján történő merev feladat-végrehajtás volt.

A katasztrófák és a katasztrófavédelem pszichológiai hatásainak tudatos figyelembevétele — elsősorban a politikai, doktrinális szempontok elsőbbsége miatt — mind az oktatott anyagban, mind a hallgatók kiválasztásában, oktatásában és nevelésében erősen háttérbe szorult.

Csoportmunka mint a felnőttképzés intenzív formája

Nap mint nap tapasztaltam, hogy a csoportnak milyen nagy teljesítményelőnye van az egyénnel szemben az oktatásban. Intézetünknel ez a szervezeti forma szinte „adja magát”, ugyanis a valóságos katasztrófavédelemben a felkészítést, a mentést irányító operatív törzs — a célszerű munkamegosztásból adódóan — 3-5 fős csoportban dolgozik. Az oktatás során — igaz, hogy tanteremben és csak térképek mellett — ezekhez hasonló csoportokat hozunk létre. A csoportmunkát a képzési fo-

lyamat azon részénél alkalmazzuk, ahol már a gyakorlati problémák megoldása és a tevékenységek begyakorlása folyik.

Wilhelm Niggemann a következők szerint jellemzi a felnőtt tanulócsoportok munkáját: „Csoportokban olyan témaköröket is ki tudtak dolgozni, amelyekről a résztvevők azt hitték, hogy arról sejtelmük sincsen. A nem növelt tudás így aktivizálódik, sok részismeret átfogó tudásterületté összegeződik, a tanulásban való részvétel lehetővé teszi a nézőpontok sokaságát és az azonnali reflexiókat. A csoport vesz és ad egyszerre, abban áll a kapacitása. A csoport lehetővé teszi az egyénnek, hogy tevékeny legyen. Az öntevékenység (a cselekvés útján való tanulás) kiváltja a gondolkodásnak, az érzelmenek, a társas alkalmazkodásnak és figyelemnek az aktivizálódását.”¹

A felnőttek szakképzésében lehetőséget látunk a spontán csoportok alakítására is, hiszen a hallgatók, ismerve egymás felkészültségét, szakmai tapasztalatát, képességeit, hajlamosak a tanulási feladatokat leginkább elősegítő célirányos szerveződésre. Általunk eddig nem ismert előnyeiket is felfedeztük a csoportmunkának az említett tananyag-kipróbáló tevékenységen keresztül. Itt a csoportok a feladat-végrehajtásokra csak részben rendelkeztek algoritmusokkal, sok feladatnál ki kellett munkálni, meg kellett oldani teljesen új problémákat.

Ez csoportban sokkal hatékonyabbnak bizonyult, mintha egyénileg kellett volna végezni. A gyakorlatban tapasztalhattuk a csoport mint szervezeti ke-

¹ Wilhelm Niggemann: A csoportmunka mint a felnőttképzés intenzív formája. Andragógiai szöveggyűjtemény. Tankönyvkiadó, Budapest, 1986.

A problémamegoldó gondolkodás fázisai

Táblázat

Dewey-féle fázisok	A parancsnok tevékenysége
A valóság észlelése	A feladat vétele
A valóság feltárása és meghatározása	Feladattisztázás Helyzetértékelés Előzetes intézkedések
A lehetséges megoldás elgondolása	A tevékenység elgondolása
Következtetések levonása a feltételezett megoldásból	Az elhatározás kidolgozása
A feltételezést igazoló megfigyelések, kísérletek	Elhatározás jelentése az előljárónak (jóváhagyás) Parancs kiadása A mentés irányítása

ret, és a problémamegoldó tanítás mint oktatási elmélet, irányzat találkozásának igen hasznos voltát. A tananyag-nak ez a része, a mentőmunkák vezetése egyébként is inkább divergens jellegű probléma, tehát nem létezik elvben sem csakis egy tökéletes megoldás.

„A heurisztikus gondolkodásra támaszkodó problémamegoldó tanuláson a tanulásnak azt a fajtáját értjük, amely gyakorlati és elméleti problémáknak a tanuló által történő és többé-kevésbé öntevékeny megoldását veszi alapul.²

Hallgatóink egy feltételezett katasztrófaszituációban döntéseikért felelős vezetők lesznek. Hogy tevékenységük lényege inkább heurisztikus, mint algoritmikus, bizonyítja a következő párhuzam a problémamegoldó gondolkodás fázisainak Dewey-féle értelmezése

² Wincenty Okon: A problémamegoldó tanítás elméletének vázlatja. Andragógiai szöveggyűjtemény. Tankönyvkiadó, Budapest, 1986.

és a mentőmunkákat irányító vezető (parancsnok) tevékenysége között. (Táblázat)

A valóságos katasztrófaszituáció oly mértékben váratlan és bonyolult lehet, hogy a döntést hozónak — figyelembe véve a stresszhatásokat is — nagymértékben korlátozottak a lehetőségei. Éppen ezért tantermi körülmények között, vagy gyakorló pályán megfelelően ki kell használni a csoportmunka — ismert vagy rejtett pszichikai — lehetőségeit: már itt váratlan, bonyolult helyzetek egész sorát állíthatjuk hallgatóink elé.

Eddig — a gazdag irodalom és a módszerek sokfélesége ellenére — kevésbé használtuk ki a csoportdinamikában rejlő lehetőségeket. Hivatkoztunk a doktrinából adódó kötöttségekre, a mereven szabályozott kiképzéstervezésre, de az igazság az, hogy a „hagyományos eljárásokat” elsősorban a

spontaneitás kockázatától és a váratlan helyzetektől, meglepetésektől való féltelen konzerválta.

A szociális attitűd

Igen fontos tényezőnek tartom, hogy milyen a hallgatóink „tapasztalat révén szerveződött mentális és idegi készenléti állapota”. Már régebben felvetődött a kérdés, hogy hallgatóinknál a felvételi beszélgetés előtti, majd a tanfolyam elvégzését követő attitűdmérés hasznos információkkal szolgálhatna. Így ki lehetne szűrni azokat, akik eleve olyan negatív hozzáállással és elképzeléssel jönnek hozzánk, amely lehetlenné vagy igen nehézé teszi eredményes kiképzésüket.

A lakosság körében a polgári védelemről az elmúlt időszakban néhány tekintetben negatív attitűd alakult ki. Értelmi téren főleg azzal, hogy az atomháború elleni „eredményes védekezésről”, próbálta meggyőzni az embereket, persze sikertelenül. Érzelmi téren azzal, hogy a hivatalos ideológiának megfelelően, a többség számára elfogadhatatlan indokokkal volt kénytelen magyarázni a tömegpusztító fegyverek létjogosultságát, a használatukra való felkészülés szükségességét. A viselkedés terén azzal, hogy a lakosság tömegei, az üzemi dolgozók részére kötelezően előírt kiképzések, foglalkozások vezetői esetenként mind szakmai, mind pedagógiai szempontból felkészületlen emberek voltak, így a kiképzésben részt vevő személyek közül néhányan haszontalan időtöltésnek vélték a foglalkozásokat.

Hallgatóinknál elsősorban az attitűd kognitív összetevőjére tudunk hatni a tananyag tartalom értelmes célokra megfelelő összeállításával. A háborús helyzetekre való felkészülés csak 10–20%-ban jelentkezik, túlnyomórészt a különböző típusú katasztrófaszituációk (árvíz-, vegyi-, nukleáris katasztrófa stb.) szerint csoportosított integrált blokkok (konkrét helyzetet szimuláló gyakorlati foglalkozások) szerint folyik az oktatás.

A szakma iránti attitűd érzelmi összetevőjére is próbálunk hatni a különböző, megtörtént katasztrófaesetek videofilmen történő bemutatásával, ezek megbeszélésével, az elkövetett hibák elemzésével. Döntő szerep hárul az úgynevezett „osztálytanítókra”, akik egy-egy csoport vezetői, gazdái, legjobb értelemben vett bizalmasai lennének, ők tartanák az órák túlnyomó részét: a legjobb képességű tanárok közül tervezzük megbízásukat.

A tanfolyamaink végen — természetesen megfelelő képesítéssel rendelkező pszichológus felkérésével — lemérjük, hogy a szakma iránti attitűd befolyásolására tett erőfeszítéseink milyen eredménnyel jártak.

A csoport döntése

A képzés során, a katasztrófaszituációk elemzésével, de a pszichikai felkészítés elméleti részénél is kiemelt jelentőségűnek tartom, hogy a döntések hátterében milyen szerepe van a vezető körül dolgozó csoportnak. Eddig háttérbe szorult ez a kérdés, mert a szovjet típusú katonai doktrína szerint 1990-ig a polgári védelemre is az egy-

személyi parancsnoki vezetés és felelősség teljesen egysíkú és merev értelmezése volt a jellemző. Ma még a különböző kockázatelemzéseknél nem általános, hogy a szociálpszichológiai kutatások eredményeit is figyelembe vennék a veszélyhelyzetek kialakulásának megítélésében.

A civilizációs katasztrófák jelentős része valamilyen — kezdetben még lokális és kisebb jelentőségű — balesetből vagy környezetszennyezésből indul ki. Amennyiben emberi hiba az ok, az sokszor nem olyan egyszerű, hogy valaki „nem zárta el a csapot”, vagy akár milyen módon megszegte a technológiai fegyelmet. Persze a legtöbb esetben a „bűnbak” keresése és megtalálása után megáll az okok felfedése, mert a szálak legtöbbször felfelé, a vezetőkhez és környezetükhöz vezetnek. Ezeknek pedig kényelmes és mindig előkapható magyarázat, indok a fatális véletlen, vagy a fegyelmetlen felelőtlen dolgozó.

Hallgatóinknál szeretnénk tudatosítani, hogy sok esetben a figyelmeztető jelek egész sora utal arra, hogy a katasztrófa előbb vagy utóbb be fog következni, de a vezetésben a sérthetlenség illúziója (hallgatás = egyetértés), az ellenfelek sztereotíp megítélése és még sok más „kognitív védekezési reflex” helytelen irányba tereli a csoport döntését. Ezeket a legtöbbször nem tudatos hatásokat minimalizálni lehet magasfokú szervezetséggel, a döntési jogok és hatáskörök precíz elkülönítésével, a tudományos igényű veszély- és kockázatelemzéssel.

Vizsgálatra érdemes terület: a csoportdöntések hatása a katasztrófa bekövetkezése után a mentő, mentesítő tevékenységben. Az eddig homogén csoportban, ahol a tagokat az egységesség illúziója vezérelte, a fokozott stresszhatások háttérbe szorítják a konform-megnyilvánulásokat. A kérdés persze az, hogy mennyire hozza elő a csoporttagokból a félelem, a szorongás az igazi ént, mi lesz ezek után ebből a csoportból, támogatni vagy hátráltatni fogják-e a vezetőt.

Úgy tűnik, hogy — legalábbis a katasztrófa első, legkritikusabb időszakában, a helyzet tisztázásáig — a vezető jobb ha nem számít érdemben a békés hétköznapiakon, vagy a gyakorlatokon egyébként kiválóan működő törzsére. Ismert tény a katasztrófapszichológiában és pszichiátriában, hogy a személyeknél ilyen válsághelyzetben, életveszélyben a tünetek és kórképek milyen széles skálájával találkozhatunk. Miért lennének ezek alól kivételek a vezetők és a válság törzsébe beosztott személyek? Ez a kérdés még a hadseregben, vagy a rendőrségnél is probléma lehet, annak ellenére, hogy ott már egyfajta alkalmassági, pszichikai szűrés is történik a felvételnél és később is.

Egy veszélyes vegyi üzemnél vagy atomreaktornál viszont ma még nem nagyon veszik figyelembe a vezetők ilyen irányú alkalmasságát. Bízhatóak azok a kezdeményezések, melyek — főleg a veszélyes üzemeknél — az egyes védelmi területeket: polgári védelmet, tűz-, és munkavédelmet, környezetvédelmet és az üzemi rendszert egy ilyen jellegű feladat-végrehaj-

tásra és irányításra speciális adottságokkal is rendelkező védelmi vezető felügyelete alá helyezik. Egyik legfontosabb feladata lenne egy ilyen vezetőnek, hogy megbízható pszichológiai és alkalmassági vizsgálatok segítségével kiválassza azokat a személyeket, akikre vészhelyzetben nagy valószínűséggel számíthat.

A katasztrófaszituáció első, tisztázatlan időszakában mindenképpen az egy-személyi vezetés és döntés a célszerű, később a mentés megtervezésének és végrehajtásának időszakában a szükséges szakvélemények és tanácsok adásával speciális adottsággal rendelkező személyekből összeválogatott törzs (team) segítheti a vezetőt a döntése (vagy a közös döntés) meghozatalában. Legalább ilyen fontos kérdés, hogy a vezetők a katasztrófák (balesetek) megelőzése érdekében fokozottan számoljanak a döntés-előkészítő csoportok munkájánál a csoportlétkör által indukált informális célok létrejöttével, és ezek elérése érdekében működő kognitív védekezési mechanizmusok hatásával.

A katasztrófapszichológia oktatása

Az oktatási, kiképzési tematikák nemigen foglalkoznak a katasztrófapszichológiával. A tematikus besorolásnál is nehezen találta helyét a téma, szerepelt a vezetéselméletben, a tömegpusztító fegyverek hatásánál, sőt a politikai oktatásban is. A hadseregben „erkölcsi, pszichikai felkészítés”, „a katonák bátorságra nevelése”, „erkölcsi-politikai-pszichikai állapot” témakörbe próbálták erőltetni a katasztrófapszicholó-

giát, de igazán szembenézni a problémával — természetesen doktrinális és politikai megfontolásból — hivatalosan nem lehetett.

A szakemberek előtt (még a katonák előtt is) teljesen nyilvánvaló volt, hogy — egy totális atomháborút feltételezve — a fegyvereknek még a fizikai hatása ellen sem lehet hatásosan védekezni, hogyan lehetne a teljesen beláthatatlan következményekkel járó pszichikai hatások ellen. Ezért aztán a témával foglalkozó — meglehetősen szegényes — hazai irodalomban csupán a problémák felvetésével és általánosságokkal találkozhatunk, kivéve a közelmúltban megjelent néhány művet.

Azt tervezzük, hogy polgári védelmi szaktanfolyamainkon fő tantárgyként fog szerepelni a katasztrófapszichológia, ezen belül megismerkednének a hallgatók a szükséges személyiségpszichológiai és szociálpszichológiai alapokkal, majd a megelőzésben és a mentőmunkák vezetésében nélkülözhetetlen speciális pszichológiai ismeretekkel. A probléma ezzel kapcsolatban az, hogy a rendelkezésre álló irodalom túlnyomó része pszichológiai vagy pszichiátriai nézőpontú, vagy eseteleírások alapján tárgyalja a témát és a várhatóan bekövetkező reakciókat.

Dr. Magyar István így ír erről a kérdésről: „Veszélyhelyzetben pl. mindenki fél, szorong, de leküzdí az ezeket a kóros irányba törekvő pszichés jelenségeket. Pathológiás esetben a kóros funkciók kialakulása időben elnyúlik, hosszabb ideig tart, intenzitása fokozottabb, mélysége kifejezettebb és külső segítség nélkül csak ritkán oldódik,

esetenként még idült állapotba is átmehet.”³ Természetesen nem megkérdőjelezve az előzőekben idézett szaktekinetly véleményének hitelességét, a pszichiáter nézőpontjának egyoldalúsága kitűnik belőle, mely szerint, aki nem képes vész helyzetben rövid időn belül „összekapni magát” és uralkodni pszichikai funkcióin, az beteg.

Pszichológiai munkák, kísérletek és esettanulmányok alapján vizsgálják és rendszerezik a várható problémákat, de a legkritikább esetben — a hazai kivétel dr. Kémenczy Iván⁴ — adnak

³ Dr. Magyar István: Pszichoneurológiai problémák tömegsérülésekkor. Honvéd Orvos. 1967. évi 2. szám.

⁴ Dr. Kémenczy Iván: Tömegkatasztrófák pszichológiai hatásai. Zrínyi Kiadó, 1980. Budapest.

konkrét megoldásokra javaslatot. Kémenczy Iván 10%-ra becsüli a lakoságnak azt a részét, amely a tömegkatasztrófák során pszichikai szempontból olyan szinten károsodik, hogy szakorvosi kezelésre szorul.

Összefoglalásként megállapítható, hogy ami igazán hiányzik, az a katasztrófavédelem, és az ezzel kapcsolatos pszichológiai (pszichiátriai) feladatok összehangolása. Vannak pszichológusok, akik kutatják ezeket a kérdéseket, de eddig sem a polgári védelem, sem a magyar honvédség, illetve a Belügyminisztérium valamelyik szerve vagy intézménye nem irányította figyelmét a szükséges mértékben erre a fontos témakörre.

Nyugati típusú személygépkocsik balesetei hazánkban

ÍRTA: IVÁNCICS LÁSZLÓ

A legnagyobb visszhangot az a laikus és téves vélemény kelti, hogy a közlekedési balesetek számának ijesztő méretű növekedését a nyugati típusú személygépkocsik rohamos ütemű elterjedése okozza.

Az utóbbi két-három évben ugrás-szerűen megnőtt hazánkban a nyugati típusú gépkocsik száma. Míg az 1980-as évek első felében ritkaságszámba mentek ezek az autók, az utcán megfordultak utánuk, mostanra már teljesen mindennapi, megszokott látvány lett belőlük. Hogy mi idézte elő ezt a hirtelen növekedést? Ennek több oka is van. Például:

— társadalmi életünk demokratizálódásának egyre nagyobb mértékű felgyorsulása. 1986-ban világútlevelet kaptunk és évente akár többször is utazhattunk a nyugati országokba. Egyre több ország szüntette meg velünk szemben a vízumkényszert;

— az elöregedett, elavult gépkocsiparkunk felfrissítése érdekében jelentős vámkedvezmények léptek életbe (eleinte);

— a szocialista országokból származó gépkocsi-utánpótlás eléggé korlátozott volt (gondoljunk csak arra, hogy éveket kellett várni egy-egy gépkocsi-kiutatalásra). Műszaki és esztétikai színvonaluk sem tudott lépést tar-

tani az egyre növekvő elvárásokkal, és nem utolsósorban — főleg a szocialista országok egymás közötti konvertibilis valutában történő elszámolásának bevezetése után — az árak is kezdett irreálissá válni.

A nyugati típusú személygépkocsik behozatala ilyen gyors ütemű növekedésének még a szocialista márkájú (típusú) autók jelentős mértékű árcsökkenése és a vámszabályok drasztikus megváltoztatása (ÁFA bevezetése, növekvő vámtarifák, hat évnél idősebb autóknál büntetővám) sem vetett igazán gátat. Csökkent ugyan — hisz a vámtarifák emelése előtti hetekben csak a magánimportban behozott gépkocsik napi száma meghaladta a Merkur napi átadási átlagát —, de a tendencia nem változott.

Érvek, ellenérvek

E folyamatnak persze vannak — és most csak szűkebb értelemben a közlekedéssel kapcsolatos témákról ejtünk szót — jó és hátrányos hatásai.